

شعر
وزن و قافیه

تألیف:

بهناز ترکان

چهارباغ

۱۳۸۳

ترکان، بهناز، ۱۳۴۰ -
شعر: وزن و قافیه / مولف بهناز ترکان -
اصفهان: چهارباغ، ۱۳۸۳.
۱۲۰ ص.

ISBN 964-7282-26-5

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا .
۱. عروض فارسی. ۲. قافیه. الف. عنوان.

۸ فا. / ۴۱

۷ ش‌ع‌ت / ۳۵۵۸ PIR

۸۳-۲۰۱۶۱

کتابخانه ملی ایران

چهارباغ

۰۳۱۱-۶۶۸۳۵۲۲

شعر، وزن و قافیه

مؤلف: بهناز ترکان

تیراژ: ۱۵۰۰

چاپ اول: ۱۳۸۳

لیتوگرافی پیمان / چاپ اصفهان

صفحه آرا: بدری صمدانی

قیمت: ۱۰۰۰۰ ریال

ISBN: 964-7282-26-5

شابک: ۹۶۴-۷۲۸۲-۲۶-۵

فهرست

فصل اول - عروض

بخش ۱

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
۹	هجا و واج چیست؟
۱۰	حروف چیست
۱۱	فرق مصوت کوتاه و بلند
۱۲	هجا چیست
۱۲	الگوی هجایی
۱۳	حرکت مجهوله چیست؟
۱۴	تعریف وزن و انواع وزن
۱۵	گونه های وزن شعر فارسی
۱۶	تمرین

بخش دوم

۱۷	عروض چیست؟
۱۷	واحد وزن
۱۷	صدر و عروض و ابتدا و ضرب یا عجز چیست؟
۱۹	قواعد تعیین وزن
۲۱	تقطیع
۲۴	مهمترین ارکان عروضی

بخش سوم

۲۵	اختیارات شاعری

۲۵	.....	اختیارات زبانی
۲۸	.....	اختیارات وزنی
۳۲	.....	تمرین

بخش چهارم

۳۵	.....	طبقه بندی اوزان
۳۶	.....	نام اوزان
۳۸	.....	تمرین
۳۹	.....	اوزان دوری
۴۰	.....	وزن رباعی و دوبیتی
۴۲	.....	اوزان مثنوی
۴۵	.....	ذو بحرین
۴۶	.....	هماهنگی وزن و محتوا
۴۷	.....	تمرین
۴۸	.....	وزن و قافیه اشعار کتاب زبان فارسی و پیش دانشگاهی
۵۱	.....	جواب تمرینها
۶۳	.....	تست عروض
۷۳	.....	جواب تستها

فصل دوم

۷۵	.....	قافیه
۷۶	.....	قافیه چیست و حروف آن
۷۷	.....	قواعد قافیه
۸۱	.....	ردالقافیه، ذوقافیتین، تشریع، ردیف، حاجب
۸۴	.....	تمرین
۸۶	.....	تست
۹۱	.....	پاسخ تمرینهای قافیه
۹۳	.....	پاسخ تست قافیه
۹۵	.....	مراجع و منابع

مقدمه:

آنچه مرا وادار کرد که به نوشتن این مطالب اقدام کنم تشویق دانش آموزان هنگام تدریس عروض و قافیه بود. همیشه از این درس خوشم می آمد مثل اینکه انسان را وادار به حرکت می کند. با وجود این می دیدم افرادی در این رشته مشغول به تحصیل یا تدریس هستند اما از این درس فرار می کنند و در عین حال کسانی هم هستند که در رشته های تجربی و ریاضی علاقه مند به گفتن شعر (سنتی) بوده و می خواهند با زبان ساده بدانند عروض و قافیه چیست؟ تا بتوانند براساس میزان و قوانین عروضی شعر^(۱) خود را خلق کنند. پس سعی کردم به زبان بسیار ساده آنچه مهم و ضروری است در چند صفحه جای دهم امیدوارم استادان و همکاران عزیز پوزش مرا بطلبند و اگر اشتباه و خطایی در نوشته های اینجانب می بینند مرا آگاه سازند. همانطور که می دانید، بیشتر محققان معتقد براین هستند که نخست شعر و سپس به تدریج آثار منثور به وجود آمده است. درباره اولین شاعر ایرانی پس از اسلام، روایات گوناگونی نقل شده است. برخی حنظله باد غیسی، فیروز مشرقی، ابوالعباس مروزی و ابوحفص شغدی و برخی ابوسلیک گرگانی و محمدبن و صیف را نخستین شاعران پارسی گوی دانسته اند.

در هر حال مسلم آن است که اول شعر گفته شده بعد براساس آن قواعدی استخراج شده تا دیگران بتوانند با استفاده از آن سخن خود را با نظم بیان کنند. عروض ایرانی از عربی گرفته شد، بعضی می گویند عروض ایرانی از قبل از اسلام گرفته شده و تحت تأثیر عروض عربی است. «خلیل بن احمد ازدی بصری» اولین شخصی است که فن عروض را به صورت مدون

۱- شعر سنتی و نو و شعر سپید و بی وزن و خیال انگیز بحثی دیگر دارد.

می‌نویسد و او را پدر عروض اسلامی و عربی نامیده‌اند. البته کتب دیگری از جمله «خدایق السحر فی دقایق الشعر» اثر «رشید الدین وطواط از شعرا و گویندگان قرن ۶ هـ ق. در صنایع شعری است که به نثری شیوا نوشته شده است. چند مؤلف و نویسندگان از این کتاب تقلید و اقتباس کرده‌اند همچون «شمس الدین محمد قیس رازی» در کتاب «المعجم فی معاییر اشعار المعجم» که در اوایل قرن ۷ هـ ق نوشته شده و بزرگترین کتابی است که در فنون شعر فارسی از قدما باقی مانده است. در این کتاب می‌گوید:

«بدان که شعر را ادواتی است و شاعری را مقدماتی که بی آن هیچ کس را لقب شاعری نرزد، ادوات شعر کلمات صحیح و الفاظ عذب و عبارات بلیغ و معانی لطیف است که در قالب اوزان مقبول ریزند و در سلک ابیات مطبوع کشند و مرد باید بر مفردات لغتی که بر آن شعر خواهد گفت وقوف یابد و اقسام ترکیبات صحیح و فاسد آن را مستحضر شود و پیش از آنکه در نظم شعر شروع کند و به دعوی شاعری میان در بندد، اول مختصری در علم عروض و قوافی بر خواند تا بر محور قدیم و حدیث واقف شود و اوزان خوش از ناخوش فرق کند و آنکه سرمایه‌ای نیک از گفته‌های مطبوع و مصنوع استادان این صنعت و پاکیزه‌گویان این فن به دست آرد و همت بر مطالعه و مذاکره آن گمارد و آن عبارات ملکه زبان او شود، پس چون طبع او گشاده شود، فواید آن اشعار روی نماید».

چشم جهان را به سخن باز کرد
دولت این ملک، سخن راست بس
نام نظامی به سخن تازه باد
گنج دو عالم به سخن در کشند
باز چه مانند به آن دیگران
سلطنت مُلک معانی دهد

چون قلم، آمد شدن آغاز کرد
صدر نشین تر ز سخن، نیست کس
تا سخن است، از سخن آوازه باد
قافیه سنجان که سخن بر کشند
بلبلِ عسرشند سخن پروران
شعر تو را بسد ره نشانی دهد